

ÉLŐ ÉS HALOTT FALVAK.

(Népeesség hullámváz Esztergom megyében a török alatt és után).

1685-ben, amikor a keresztény csapatok már Budát ostromolták, hivatalos kiküldöttek fordultak meg Esztergom vidékén, amely csak az imént szabadult fel a félhold hatalma alól. Végighaladtak a Duna mellett, keresztül-kasuljárták a megye dunafeletti részét, ellátogattak a pilisi határig, és mindenfelé ugyanaz a vigasztalan kép fogadta őket.¹ Félelmetessé nőtt a pusztulás ezen a kis darab, pompás fekvésű, termékeny magyar földön.² Egészen kivételes eset, hogyha valahol emberekre találnak, sok helynek még a földesura is ismeretlen, a legtöbb faluról a nevéen kívül semmi egyebet nem tudtak feljegyezni. Majdnem mindegyikre elmondják az élet teljes kialakását hirdető szomorú szavakat: „ganz oedt“. A halott falvak határában itt-ott még megkülönböztethetők egymástól a műveletlenül maradt szőlők, parlagon fekvő szántóföldek, elhanyagolt rétek, a legtöbb helyen azonban még ennyi nyoma sincsen az emberkéznek, egyhangú, roppant pusztasággá olvadt össze minden. Csak hosszú évek és sok-sok munka tudta eltüntetni ennek a nagy pusztulásnak utolsó maradványait.³ Az embereknek, akik újra életet hoznak a néptelen falvakba, folytonos harcot kell vívniok az elhatalmasodott pusztasággal. A kurali parasztok pl. mielőtt nekilátnának az évtizedeken át alvó föld feltöréséhez, kénytelenek előbb azt „ügyességgel és szorgalommal“ megtisztogatni a talajba mélyen belékapaszkodó gyökerektől és növényektől,⁴ Süttő idegen nyelvű lakossága öt esztendő alatt sem tudja teljesen eltávolítani rétejiről a tús-

¹ Országos Levéltár (O. L.) U. et C. Fasc. 10. Nr. 2.

² A megye természeti adottságaira Fényes Elek: Magyarország leírása, Pesten 1847. II. rész, 183 és k. II.; Findura Imre: Esztergom vármegye helyrajzi és statisztikai szempontból. Földrajzi Közlemények 1893. 208—210 II.

³ A török kézen végigment magyar falvak pusztulására Hóman—Szekfű: Magyar Történet V. 5—13. I.; Kaán Károly: A magyar Alföld (Gazdaságpolitikai tanulmány) Budapest, 1927. 46—57. I.

⁴ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.

kéket és a bokrokat, mely munkán különben majd mindegyik életet kezdő falunak keresztül kell esnie.⁵ Egyik helyen az erdők és a gyalogfenyők messzire bementek a szántóföldekre, másutt a kaszálókra és a legelőkre hatalmas bokrokat és cserjéket varázsolt a szabadjára engedett természet. Sokat küszködnek a homokos talajú helységek, a pilisi határon fekvő Csév hiába ültetett a kipusztított túskebokrok helyére vetéseket, mert a szeles idők befújják homokkal.⁶ De nemcsak a homok lett ennyire féktelen, hanem a vizek is. A Duna és a Garam partján élő falvak állandóan panaszkodnak az emberöltőkön keresztül senkitől meg nem zavart folyókra, amelyek évről-évre kilépnek medrükből. Hogyha mindenütt nem is olyan borzasztó a helyzet, mint Kőhidgyarmaton, ahol tavaszi áradás idején az egész hely templomostól, mindenestől térdigérő vízben áll, elég baj az, hogy megtelnek vízzel a rétek és azután eliszaposodnak vagy sással kevert szénát adnak.⁷

A török után Esztergom földjén járó emberek ezt a halálosan tönkrement vidéket a mélyponton látták, ahová sohasem zuhant le a török világ százötven esztendeje folyamán. Igaz, hogy a szörnyű pusztaságot nem lehet egészen a felszabadító háborúk, az Esztergom környékén lefolyt csaták számlájára írni, mert hiszen a 16. század harmincas éveitől kezdve állandóan észrevehető a pusztulás tünetei. Gyakoriak a néptelen falvak, amelyekből egészen kiszáradt az élet, amelyeket akadálytalanul benőtt a fű és még ott is, ahol lagnak emberek, csaknem mindig van egy csomó elégett vagy üresen meredő ház. Úton-útfélen lakatlan nemesi kúriák, romokban álló templomok, kápolnák és kastélyok, évek óta szünetelő allódiomok, elpusztult halastavak, malmok mutatják, hogy az emberek magára hagyták ezt a szenvedő földet.

Tévedés volna azonban ezek alapján Esztergom vidékét az egész török korszak alatt kihalt pusztaságnak képzelni, amelyen alig húzódott meg valami halk élet. Az üres falvak nem egyszer megtelnek emberrel, sőt vannak olyan helységek, amelyeknek életfonalát nem tudják elvágni a legkegyetlenebb megpróbáltatások sem. A pusztulást jelentő üres házak ellentétéként megjelennek nem egy helyen tízével-huszával az ujonnan épültek, a jövő ígérétei. A falvak határában száz és száz embernek kenyeretadó szántók, megművelt szőlőhegyek, pompás kaszálók, rétek és a rajtuk legelésző hatalmas nyájuk mind az életet hirdetik. A török csapatok 1663-ban Esztergom és Tata között szép zab- és árpatablákat talál-

⁵ Süttőre O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.; A többiekre ugyanítt, valamint Lad. CC. 10.

⁶ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.

⁷ Kőhidgyarmatra O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10; a víz pusztítására ez és az előbb idézett összeírás.

nak, mikor pedig Érsekujvár ostromára menve végigszelik a megye du-
nafeletti darabját, pázsitos völgyekben haladnak, virágzó falvakat és vá-
rosokat perzselnek fel.⁸

Esztergom földje tehát végig a török világon állandóan ilyen ellen-
tétes külsőt mutat: egyszer az élet, máskor a pusztulás képét. Nemcsak
azért, mivel egymásmellett sorakoznak élő és halott vidékek, hanem
mert ugyanazon a helyen gyakran váltogatják egymást az építés és a
pusztulás. A föld ezen folyvást át- és átalakuló képe szorosan hozzási-
mul annak a népnek a sorsához, amely rajta él, dolgozik és szenved.

Valóban a népesség útja a török alatt és után nem visz egyenes
vonalon, hanem hullámvölgyekben és hullámhegyeken. Kezdetét veszi
ez a folytonos hullámvész Mohács után a harmincas—negyvenes években,
amikor az idáig felérő török hadjáratok, Esztergom elfoglalása egyszerre
megbolygatják a megye lakosságát, amely eddig zavartalanul haladt előre.
A háború és a törökfélelem tömegeket tépett fel régi helyéről: a földesurak
elmenekültek, a nemesek beállottak katonának, a szegény emberek jó-
része szétszóródott, elpusztult, vagy pedig a roppant bizonytalanság elől
felhúzódtott más, nyugodtabb földekre. Hogy mekkora volt ez a változás,
azt nagyon szépen mutatja a megye adózó portáinak száma, amely 1533-
tól 20 esztendő alatt 267-ről leolvad 138-ra.⁹ Mindegyik falu megérezte embe-
reinek távozását, a komáromi határon élő Bátorkeszi 55 portájából 35,
majd a század közepére 22 marad mindössze, Libádon pedig a dicát
fizetők 68 százaléka tűnik el.¹⁰ Ugyanakkor pár év alatt mindenfelé hi-
hetetlenül megszaporodnak az üres házak. Ez utóbbi faluban pl. ötszö-
rösére nő számuk, Felsőmuzslán, az érsek birtokán 1-ről 28-ra ugrik fel.¹¹
Muzsla testvérfalujában és egy sereg emberi lakóhelyen még itt sem áll
meg a pusztulás, hanem egészen kiapad az élet. Lélekszámának ezzel
a nagy zuhanásával lépett be Esztergom megye a török világba. Nem
maradt azonban sokáig lenn a mélyponton, hanem a század második
felében, amikor nyugodtabb idők jártak felette, újra megindult a fejlődés
magasbavezető útján. A pusztuló földek ismét megtelnek munkával, az
elhagyott házak újból lakókat kapnak, sőt mellettük mindenfelé újak és
újak épülnek. Magyaroszgyénben a hetvenes évekre 50-ről 80-a emelke-
dik a lakóházak száma, Nagymuzslán 17 helyett 40 parasztkunyhót írnak
össze, Kéménden pedig csaknem megháromszorozódnak a jobbágytel-

⁸ Karácson Imre: *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai (1660—1664)*. Török—magyarkori Tört. Eml. II. oszt. 281 és 308 ll.

⁹ O. L. *Conscriptiones Dicales Comit. Strigoniensis 1533. és 1554.*

¹⁰ U. O. 1533, 1543, 1564; U. o. 1531, 1546.

¹¹ U. O. 1531, 1546; U. O. 1533, 1549.

kek.¹² Még azokon a helyeken is, ahol nemrég csak romok voltak, fé-
lénken újra megjelenik az élet. A dunamenti Újfaluba, ahol Esztergom-
török kézre jutása idején nem lakott egy lélek sem, hanem félszáz te-
lek állott üresen, lassankint szivárognak az emberek és 1587-ben már
20 család robotol a mindennapi kenyérért.¹³

Erre az épülő, népesedő vidékre a század végén elviselhetetlen
súllyal zuhant rá a tizenötéves háború, amelynek folyamán évről-évre
szörnyű szenvedések fogyasztották a lakosságot. A német és vallon zsol-
dosok, a magyar hajdúk és a tatárok sűrű egymásutánban tarolták le a
magyar falvakat.¹⁴ Maga a háború is ette a népet, Nagyölveden pl., ahol
nemrégiben pestis tizedelte a lakosságot, a tatárok miután a falut por-
ráégették, 29 embert mészároltak le és 175-öt hurcoltak el „örök fogság-
ba.”¹⁵ De az elpusztítottakénál sokkal nagyobb volt azoknak a száma,
akik szétrebbentek a fosztogató csapatok elől. A háború nyomában nem
maradt más, csak üres falu, pusztulás és szörnyű szegénység. Az egész
területre szomorúan igaz volt, amit az ölvédi bírák írtak magyar nyelven
a borzalmak elviharzása után: szőlőhegyeinkben a „gonosz háború”
ideje óta nincsen élet, és a szomszéd határokból sem különb a helyzet.¹⁶
Az összezsúfolódott szenvedésekre következő hosszú szélcsend alatt ha-
marosan talpraállottak az elpusztult magyar falvak és alig néhány esz-
tendő alatt újra megtelt emberekkel a kihalt vidék. Egyik érseki falu,
Búcs lakossága a következő módon hullámzik keresztül a rombolás és az épí-
tés évein. Mielőtt a „gonosz háború” megkezdte volna szörnyű munkáját,
kb. 100 szegényembernek adott megélhetést a helység földje, 1597-ben
egészen üres a falu, 1600 körül már 6 család jelenti az életet, hogy egy
félemleröltönyi nyugodt idő után felszökjék másfélszázra a lélekszám.¹⁷
Ekkortájt különben majd mindenütt erősen megduzzad a népesség, nem-
csak hogy eléri a háborút megelőző idők magasságát, hanem még jóval
tút is lépi azt. Farnadon, a megye legészakibb pontján, ahol a lakosság
száma a pusztulás napjaiban leszállott 200 alá, 1616 körül meghaladja a
600-at.¹⁸ Az egyik Szőgyénben a 90-es évek táján félezren dolgoztak a

¹² Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. II. Budapest, 1890.
125. sk. II., 509. sk. II.; O. L. U. et C. 43 : 4 és 45 : 26.

¹³ O. L. U. et C. 43 : 4 és 45 : 29.

¹⁴ O. L. U. et C. 45 : 28.

¹⁵ A pestiare O. L. Conscr. Dic. Com. Strig. 1578; a további pusztításokra O. L.
U. et C. 45 : 28.

¹⁶ O. L. Regesta decimarum B. 1181.

¹⁷ O. L. Reg. Dec. B. 1180.; O. L. U. et C. 45 : 28.; O. L. Reg. Dec. B. 1175.; U. O.
B. 1180.

¹⁸ O. L. U. et C. 45 : 28.; O. L. Reg. Dec. B. 1180.

szőlőhegyeken és a szántóföldeken, a 17. század elején legalább 200-zal többen vannak.¹⁹

Esztergom megye lakosságát harmadszor is ugyanaz döntötte hullámvölgybe, ami a 16. század közepén és végén hozott törést fejlődésébe: a háború. Megindították a pusztítást a hatvanas évek hadjáratai, Újvár ostroma, és betelődtek a munkát azok a küzdelmek, amelyeket Esztergom földjén vívtak a felszabadító seregek a hanyatló török hatalommal. Egyes vidékekről jóformán teljesen leseperték a szegénynépet, és helyet készítettek annak a szörnyű pusztaságnak, amely rövidesen mindenfelé szétterpeszkedett senkitől sem akadályozva. Még egy évtized múlva is, amikor már csendesen megindultak az építés, az új életkezés munkái, nem találtak a megye dunafeletti és dunántúli darabjában — Esztergom városát kihagyva — többet, mint 2,000 szegényembert, akiken kívül más nem is élt a szenvedő falvakban.²⁰ Egy négyzetkilométernyi földre közvetlenül a török után következő időkben nem jutott még két lélek sem. Hogy hogyan zsugorodhatott össze ennyire a lakosság, azt megmagyarázza kis- és nagyfalvak egyaránt szomorú sorsa. Úny puztán pl., ahol a háború megindulása előtt 200 ember adózott magyar és török részre, még hirmondó sem maradt belőlük a viharok után.²¹ A Duna mellé simuló Süttőből és Nyergesújfaluból, amelyekben a török világon végig pislákkolt az élet, lakatlan pusztaságot csináltak az ide-odavonuló keresztény és mohamedán csapatok.²² De nemcsak ezeket a helyeket érte utól a végzet, hanem sok más társukat is, úgyhogy az esztergomi falvak fele hosszú évek lemorzsolódása után 1700 körül még üresen, teljesen tönkretéve várta az életet hozó munkáskezeket. Ott sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet, ahol nem zuhantak le idáig, mert mindenütt hihetetlenül mélyreszállott a lélekszám. Magyarszögyénben és Farnadon a tizenötéves török háború nyomainak eltüntetése után hat-hétszázás szegény embertömegek zsúfolódtak össze, most pedig csak roncsai maradtak meg a régi lakoságnak. Az egyikben leolvadta hetedrészére, a másokban

¹⁹ O. L. U. et C. 46 : 29.; O. L. Reg. Dec. B. 1180, 1181.

²⁰ A lakosság száma megközelítőleg a következőképpen állapítható meg. Az 1696-os évben két összeírás készült (O. L. U. et C. 27 : 46. és 63 : 15.), amelyek felölelik az összes lakott falukat. Elmondják, hogy hány teljes paraszt, házas zsellér stb. lakik az egyes helyeken, sőt még a jövevényeket is felsorolják. Ez utóbbiakat figyelembe nem véve a szokásos ötös kulcs alapján körülbelül megkapjuk a török utáni idők összlétszámát. Esztergom városrészei közül csak kétfőre van biztos adat, így a városban lakók számát nem lehetett megállapítani.

²¹ O. L. U. et C. 60 : 62.

²² „...umb das 1683 alles ruiniert durch die hin und hermachierenten khristischen und türkischen Armeen...” O. L. U. et C. 63 : 15; „...wegen der grossen durch Marsch seint alle Baurn zerstreuet worden“ U. O.

meg mindössze 2 negyed- és 3 nyolcadtelkes jobbágy tengődik.²³ A háború súlya, a keresztülvonuló csapatok elszállásolása, Rákóczi felkelése egy ideig nem engedte, hogy talpraálljon a szenvedő megye még azután sem, mikor már elvonult felőle a veszedelem. Azonban még a 17. század kilencvenes éveiben megindult az emberek lassú szivárgása, mely hamarosan hatalmas népáradássá dagadt, és megtöltötte emberrel, munkával és étellel nemcsak azokat a falvakat, amelyek csak az imént pusztultak el, hanem azokat is, amelyek végigaludták a török uralom idejét. A semmiből népes helységek támadtak fel, Kéménden 695, Sárísápon 400, Cséven 640, Nyergesújfaluban pedig 1000 ember harcolt a földdel, és szinte hihetlenné tette, hogy 60—80 esztendővel előbb egyikükben sem volt még egy árva lélek sem.²⁴ A 18. század második felére az esztergomi falvakban 4—500-ra ugrott fel a lakosság átlagszáma, amiről sok szintelen hely álmodni sem mert volna korábban. Ezek után már nem is csoda, hogy a megye népessége (a városban élőköt nem számítva) tizenegyszeresére emelkedett.²⁵ Az ide hullámozó tömeg azután mindenütt eltüntette a pusztaházakat, amelyek félelmetes számukkal mint a pusztulás hírnökei állandó kísérői voltak a magyar vidéknek végig a török világon.

Ezen az egyszer magasba, máskor törésbe vivő hosszú úton, amelyen Mohácstól a 18. századig sok-sok nemzedék jött és adta át helyét az utána nyomulónak, nem jutott szakasztott ugyanaz a sors a megye egyes vidékeinek. Az egyikre több, a másikkra kevesebb szenvedés zuhant, és éppenezért az Esztergom földjébe kapaszkodó falvak élete tarka, változatos pályát fut be. A török hatalom peremén Búctól fel a bari határig majdnem egyvonalban húzódó, termékenyfeldű, népes helységek haladtak végig a legszerencsésebben ezeken az időkön. Ez a 4—5 falu is gyakran sodródott a tönk szélére, de sohasem tudott urrá lenni rajtuk a végső pusztulás, egyszer sem apadt ki bennük teljesen az élet. A legsúlyosabb napokban is, a 17. század végén, amikor sok helyen egészen elveszett a lakosság, vagy leolvadt 30—50 lélekre, itt még mindig maradt 125—130—150—320 szegényember.²⁶ Ezek a helységek csak a kisebbséget teszik, a legtöbb faluban másképpen alakult a

²³ O. L. U. et C. 27 : 46.; U. O.

²⁴ A felsorolt helységek O. L. Tabellae Urbariales Comitatus Strigoniensis. Nyergesújfalura pedig O. L. U. et C. 224 : 25.

²⁵ A 18. sz. 60—70-es éveiből való urbáriális tabellák (O. L. Tabellae Urbariales Com. Strig.) alapján a megye parasztlakossága 21 és félezer ember (néhány helységre hiányzik ez az összeírás, ezeknél az esztergomi falvak átlagos népességét vettem fel), ezt a többi társadalmi osztályhoz tartozókkal 22.000-re egészíthetjük ki hozzávetőlegesen. Adatok hiányában a várost ismét nem lehet számításba venni.

²⁶ O. L. U. et C. 27 : 46.

helyzet. 1532-ben a dunántúli Esztergom megyét és a Garamvölgyét fel egészen Bényig elpusztították a törökök, az 1543-mas ostrom alkalmával újra letarolták ezeket a helyeket és Gyiváig a pusztulás jókora háromszöget vágott ki magának a dunafeletti darabból.²⁷ Ezek az évek megállították az élet folyását az ideeső falukban, amelyekre azután más és más jövő várt. A többség által taposott út szüntelen bukdácsolás, elnéptelenedés és új életkezdés sűrűn váltogatják egymást. Lábatlan pl. 1550. körül már kiheveri a pusztulást, de alighogy megindul az élet, jön az újabb csapás: a királyi naszádosok felégetik a falut. Mikor lassankint megint összegyűl néhány ember, a századvégi török háború kergeti szét őket. Az újra visszatérő élet azután tartotta magát végig a török világon, és még a felszabadítás idején sem aludt ki.²⁸ Szemközt vele a Duna balpartján élő Karva sorsa hasonló mederben folyik. Az 1543-mas apályra egy évtized múlva már jelentkezik valami kis lakosság, amely a hatvanas években elmenekül a török elől. Nemsokára újra benépesedik a falu, hogy a háborús évek alatt legyen minek elpusztulnia. Azután már csak egyszer éled fel 1630 körül, majd újra hosszú sötétség, és még a 18. században is alig tud lakosokhoz jutni.²⁹ Ez az élet sok-sok falunak jut osztályrészül, a hatalmas Bénynek vagy Felsőmuzslának csakúgy, mint a szintelen Libádnak vagy Kétynek, ahol a legnyugalmasabb napokban is alig lakott egypár szegényember. Voltak helyek, ahol hosszabb-rövidebb ideig járták ezt a szakadékos utat, és aztán egyszer csak nem tudtak többé lábbaállani. Az esztergomi káptalan garammenti birtokának, Kistatának önálló léte sok kialvás és feltámadás után megszűnik a 17. századvégi összeomlásban.³⁰ Vásárhely pedig még idáig sem bírta ki. Miután lakosságának 81 %-át veszítette el két emberöltő alatt, 1600 körül beolvad a szomszédos Magyaroszgyén életébe. Attól kezdve még a nevét sem említik többet, holott korábban önálló úton haladt, és külön bíró irányította.³¹ Sok helységnek még ennyi kapcsolata

²⁷ O. L. Conscr. Dic. 1532; U. o. 1543.

²⁸ Velics—Kammerer: i. m. II. 125. sk. I. O. L. U. et C. 43:4; O. L. Conscr. Dic. 1559; U. O. 1569; O. L. U. et C. 100:52; O. L. Conscr. Dic. 1574, 1575, 1578; O. L. U. et C. 45:28; U. O. 63:15.

²⁹ O. L. Conscr. Dic. 1543; Velics—Kammerer: i. m. II. 125 sk. II.; O. L. Conscr. Dic. 1559, 1564, 1566, 1574, 1578; O. L. U. et C. 45:28; O. L. Conscr. Dic. 1627; Velics—Kammerer: i. m. II. 712. sk. II.; O. L. U. et C. 10:2; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10; O. L. Tab. Urb. C. Strig. 30.

³⁰ O. L. Conscr. Dic. 1531, 1532, 1533, 1543, 1559, 1564, 1566, 1574, 1593; O. L. Reg. Dec. B. 1180; O. L. Conscr. Dic. 1613, 1619, 1622, 1626, 1647; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10 és EE. 10. (Kőhidgyarmatnál).

³¹ O. L. Conscr. Dic. 1531, 1593; O. L. Reg. Dec. B. 1180; Bíraira O. L. Conscr. Dic. 1559, 1574.

sem volt az étellel. Azok a helyek ugyanis, ahol korábban földesúri üzem dolgozott, de a birtokos távozése megállította a munkát, egyszerre kihalnak a török világ legelején, és azután a 18. századi nagy emelkedésig nem is vetődik oda ember. Megosztják sorsukat az olyan szintelen falvak, puszták, mint pl. Béla, Gyiva, vagy Arad, amelyek már a középkorban is küzdöttek az ürességgel.⁸² Sőt a többet szenvedő dunaalatti megyedarab nagy területein nem egy jelentősebb helysége kényszerítették rá az idők ezt a hosszú tétlenséget. A faluéletek színes sorát azok a helyek zárják be, amelyek nemcsak a török korszak napjait alusszák végig elhagyatottan, hanem még azután sem tudnak bejutni az élők sorába.

A falvaknak színesen változatos sorsa, hogy hol üresek, hol pedig megtelnek emberrel, azt árulja el, hogy a népesség Esztergom földjén szüntelenül mozgásban van, ide-odaáramlik. Ennek az állandó el- és visszahullámnak a lakosaitól végképpen magárahagyott halott faluig különböző formákat teremtett a török világ. A falu és az emberek között, amikor a veszély órái szétszakították őket, a legtöbb esetben nem szűnt meg minden kapocs. A nép csak annyira távozott el, hogy a súlyos napok eltűnése után, visszaömlhessen régi lakóhelyére és folytassa földjein a félbemaradt munkát. Mikor az ölvediek már nem bírták a török háború szenvedéseit, mindenüket elrejtve, állataikkal együtt behúzódtak az erdőségekbe és ott rendezkedtek be ideiglenes életre. Ugyhogya a falura törő vallon zsoldosok nem találtak a népes helységben egy árva lelket sem, csak üres parasztházakat és elhanyagolt földeket.⁸³ Száz esztendő múlva Farnad lakosai ugyanezt a megoldást választják a felszabadító hadjáratok közepette.⁸⁴ A garmelletti Bénye népe pedig, hogy egészen koldussá ne tegye a napról-napra arra járó katonaság, bemenekül a mocsarak közé.⁸⁵ De nemcsak innen tértek vissza az emberek a veszély szétszóródása után, hanem még hogyha messzebbre is elsodródtak és idegen falvak életébe olvadtak is bele egy időre. A gabona-földjeiről híres Bart lakossága, mikor minden irányban csak a pusztulás és az üresség a szomszédja, úgy segít magán szörnyű elhagyatottságában, hogy átmegy Nagybénybe.⁸⁶ A Dunától nem messze lakó ebdi parasztlakosok átteszik az életüket a közeli Muzslára, ott művelik a földet és fizetnek adót vagy tíz esztendeig, akkor azután magárahagyják házigaz-

⁸² „...in possessione Gyurua, necnon predys Bela et Nygech vocalis, nunc desertis et habitationibus destitutis” Irják 1434-ben. Hazai Okmánytár I. 334 l.

⁸³ O. L. U. et C. 45 : 28.

⁸⁴ O. L. U. et C. 27 : 46.

⁸⁵ U. O.

⁸⁶ O. L. U. et C. 45 : 28.

dájukat. Ugyanez a falu a 17. századvégi háborúk idején behurcolkodik Esztergomba, amely akkor menedékhely volt a környék megfogyott jobbágynépének.⁸⁷ Ezen esetek mellett, amikor a helység lakossága együttmaradva ered útnak és keres magának új otthont, előfordul az is, hogy egyik részük ide, a másik odavetődik. Az elpusztult Sárísáp emberein pl. megosztozik két szomszédos falu: Nagysáp és Bajna.⁸⁸ A tátiaknak pedig csak kis töredéke tud egyben maradni, a többiek szerte-szétszóródtak összeszedhetetlenül.⁸⁹ Azonban nemcsak egyes helységek lakossága hullámszik így, hanem olykor egész nagy területdarabokról áramlott el a nép és folyt ismét vissza. Ezeknek a tömegeknek érkezése és távozása azután nagyon megérzik a többi falu lélekszámán. 1532-ben indult meg az első áradat a megye felégetett dunaalatti részéből és nyugalmasabb helységeken Német- és Magyarszögyénben vagy Farnadon egyszerre felszökik a jövevények és a pusztulásból mindössze életüket hozó szegényemberek száma 16—23—25 re. Azután visszahúzódik a hullám, hogy annál inkább megerősödve jelentkezék a negyvenes években, amikor még nagyobb földön lettek hajléktalanokká az emberek. Az előbb említett három faluban ezen időtájt egyszerre 48, 60 illetőleg 73 menekülő várja az új fordulatot, hogy rövidesen ismét eltűnjenek és visszavigyék az életet elhagyott régi lakóhelyükre.⁴⁰ A népességnek ezen megmegújuló hullámszása tehát nem maradt a szomszéd falunál, hanem mindig messzebb és messzebb vidékekre is elért, átlépett a megyehatáron és egyre nagyobb utat kellett megtennie, hogy csendes helyekre akadjon. Természetesen minél távolabbra kergette egy-egy terület szenvedő lakosságát a sors, annál kevesebben tértek vissza, hogy a végén még hírmondó se keresse fel újra az árva falvakat, amelyek így menthetetlenül zuhantak a pusztulásba.

A szegényemberek azzal, hogy áthurcolkodtak a szomszédságba, nem adták el régi földjüket a pusztaságnak, hanem továbbra is az maradt életformájuk gyökere. Így teremthetett meg az a nagy ellenmondás, hogy a faluban nem lakik egy lélek sem, hivatalosan a „puszta” név jár neki és határa mégis az élet nyomait árulja. Az említett barti parasztok, akik biztosabbnak tartották, hogy Bénybe kapaszkodjanak, úgy használják az elhagyott lakóhelyükhöz simuló szántókat, minthogyha állandóan ott is laktának.⁴¹ Nem messze tőlük a kéméni jobbágyok el-

⁸⁷ O. L. Conscr. Dic. 1574: A másik átköltözésre O. L. U. et C. 27 : 46; Esztergomra ugyanitt található adatok.

⁸⁸ O. L. U. et C. 27 : 46.

⁸⁹ U. O.

⁴⁰ O. L. Conscr. Dic. 1532, 1533, 1532, 1546.

⁴¹ A puszta névre O. L. Reg. Dec. B. 1180; „...exfundis et territorio suo usum fructum capiunt, ac si ibi residerent..” O. L. U. et C. 45 : 28.

néptelenedett falujukban törik fel és vetik be a földeket, kaszálják le a réteket, maguk pedig által a Garamon laknak a Hontmegyébe eső Páldon.⁴³ De nemcsak ők teszik ezt, hanem a többi vándorló falvak is kijárnak Esztergomból vagy egyéb új tartózkodási helyükről a régi határba, hogyha egészen visszahúzódni nincs is bátorságuk.⁴³ Amikor pedig szétszakadt az utolsó szál is, a messzire sodródó lakosság és volt földje között, az üresen hagyott helységre nem zuhanhat mindig reá a halott falu szomorú sorsa. Ez csak akkor következett be, hogyha a szomszédban is mindenütt erősen megfogyott az emberkéz. Különben ugyanazt az utat járta, mint Ebed vagy a többiek: lakosokat nem kapott és határa mégsem feküdt tétlenül. Az emberek nélkül maradt szántóföldeket, kaszálókat, réteket és szőlőket ugyanis a maguk használatába fogták a közeli élő falvak, amelyek néha valósággal versenyrekeltek egymással a munka nélkül álló határokért. Nyergesújfalu pl. sulyos sérelemnek tartja, hogy Süttő és Pusztamarót földjét a lábatlani parasztok elütötték a kezéről. Eljött azonban az idő, amikor az érsek Újfaluja is azoknak a pusztai helységeknek sorsára jutott, amelyek szántóit valaha olyan nagyon kívánta és akkor az ő területét vetette be három esztergomi nemes és a bajótiak.⁴⁴ Mogyorós, Pél, Úny, Epöl, Csima és még egy sereg örökké üres falu szintén a szomszédok zsákmánya.⁴⁵ De nemcsak az ilyenekre teszik reá a kezüket, hanem már azokra is, amelyekben félig-meddig kialakult az élet. A többször említett barti földek egykori lakóikon kívül e környék még jónéhány falujának is teremnek gabonát. Előfordult, hogy a szállásadó bényiek mellett a két Szőgyénből, Ölvédről, Kéméndről, Leándról dolgozik itt évről-évre 29—18—35—27—11 ember, sőt még a közeli palánk katonái is ide járnak ki a béke napjaiban földet művelni.⁴⁶ Az idegen faluból jövők legtöbbször a használatért fizették az előre megszabott összeget, vagy termésük bizonyos hányadát adták oda, de az is megtörtént, hogy pl. az esztergomiak teljesen ingyen élvezték a mogyorósi szőlőket és a bajótiak Pélt.⁴⁷ A lakatlan hely földesura ez elé sem gördített akadályt, mert még mindig hasznot jelentett neki, hogy földjeit nem ette meg a pusztaság. A dolgozó falu így lassankint magába olvasztotta a közelében lévő lakatlan területeket, életlehetőségének súlypontja nem egyszer átallesett az ottani szőlőkre, szántókra és legelőkre. A terméketlen helyen tengődő Nagycsév meg sem tudna mozdulni Jasz-

⁴³ O. L. U. et C. 27 : 46.

⁴⁴ U. O.

⁴⁵ Nyergesújfalu panaszára O. L. U. et C. 43 : 4; U. O. 27 : 46.

⁴⁶ O. L. U. et C. 63 : 15. U. O.; U. O. 60 : 62; U. O. 63 : 15; U. O.

⁴⁷ O. L. Reg. Dec. B. 1176, 1180, 1181.

⁴⁸ O. L. U. et C. 27 : 46.; U. O. 63—15.

falu földjei nélkül, Ebed sorsa pedig egészen a szomszédos pusztákhoz van kötve.⁴⁸ Így azután nem csoda, hogy a legtöbb falu görcsösen ragaszkodott ezekhez a területekhez, amelyek gyakran a léttel egyet jelenttek számára. A török után, amikor rendezettebb mederbe kezd visszafolyni az élet, mégis gyakran előfordult, hogy nem tudta megtartani őket. Sokszor ugyanis talpraállott a halott falu és visszavette földjeit az idegen kezekből, ha másként nem ment, peres úton, vagy esetleg a földesúrnak kellett a terület allódiума számára. Az alulmaradó helységek folyvást panaszkodnak: kevés a föld, nem elegendő a levegő, nincsen erdő, de azért lassan kiheverik a veszteséget, csak a tiszavirág életű Kiscsév pusztul belé. Alighogy emberek kezdenek benne lakni a török korszak után, szántójának és réjtjének nagy részét átkapcsolják Csolnokhoz. A halálra ítélt falut egyelőre megmenti földesura azzal, hogy Dág pusztát adja kárpótlásul, de mikor ez is megszűnik, egészen kiszárad az élet és a minden nélkül maradt lakosságot felszívják a szomszédos helységek.⁴⁹

Esztergom földjén magyar lakosságra zuhant reá a török világ és ugyancsak ilyen volt az a népességoncs, amelyet másfélszázad lemorzsolódása után e területen visszahagyott.⁵⁰ A kezdete és az elmúlása közé eső hosszú időn végésvégig tehát magyar szegényemberek robotolták az életet és törtek belé, hogy erejükből és munkájuk eredményeiből az egyház, állam és keresztény földesúr mellett még két hatalom hasítson részt magának: a török birtokos és a török császár.⁵¹ Mind egy szálig magyarok voltak a folyvást emberekkel bíró falvak, csakúgy mint az útnak eredők és visszatérők, az elpusztultakban pedig a magyar élet aludt ki. A török korszak pazarló kézzel fogyasztotta el ezt a lakosságot, amelynek a helyét a 17. század végére majdnem mindenütt szörnyű pusztaság foglalta el.

A viharok elcsendesülése után legelőször azok a falutöredékek vándoroltak vissza, amelyek csak a legutóbbi háborúk elől rebbentek szét a szomszédos megyékbe. Nyomukban azután a pusztákra el kezdett folyni a népesség a felvidékről, amelynek, mialatt az esztergomi falvak szenvedtek, nyugalmasabb napokat adott a sors. Az üresen álló helységek, a gazdátlan földek, mezők, az új embereknek járó mentességek szüntel-

⁴⁸ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. ; U. O.

⁴⁹ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. ; U. O. EE. 10.

⁵⁰ Ennek bizonyosságául szolgálnak az egyes falvak lakosságáról készült névsorok, amelyek főleg a tizedlajstromokból és urbáriumokból ismerhetők meg. Hogy milyen emberek laktak azokban a helységekben, amelyeknél ezek az összeírások nem állanak rendelkezésünkre, azt a falusi bírák neve árulja el, ez pedig a dicális conscriptiókban mindig lakott helyre vonatkozólag megtalálható.

⁵¹ A kétfelé adózó falvakra O. L. U. O. et C. 63: 15.

lenül hívták az Esztergom felett lévő megyék erősen megszorított lakosságát, amelyből sokan le is jöttek szerencsét próbálni, nem félve az életkezdés ezer akadályától. A szomszédos Komárom, Bars, Hont csakúgy ontotta a jövevényeket, miként a messzebbi vidékek : Győr, Nyitra, Trencsén. Sőt még a pilisi és pesti falvakból is idevetődött egy-két ember, bár ezekről az oldalakról semmit sem lehetett remélni, hiszen a Duna-vonal alatt még az esztergominál is nagyobb pusztaságok várták az életet.⁵² Olyan volt a megye, mint a megbolygatott méhkas, mindent ellepnek a vándorok, szökött jobbágyok, üres kézzel jövő zsellérek. Egyesek hamarosan gyökeret vernek, a többség azonban egyik helyet cserélgeti a másikkal, hogy azután nyomtalanul tovatűnjék. Három jövevénynek pl. Kőhídigyarmat az első esztergomi állomása, onnan áthúzódnak a nem messzi Libádra, rövid idő múlva azután újra vándorbotot vesznek a kezükbe és nyomuk vész.⁵³ A közeli falvaknak folyton keveredik a lakossága. Szobról és Helembárról a népáramlás átsodor a Dunán néhány jobbágyot Dömösre, amelynek a szomszédságából, Marótról ugyanezen időtájt költözik el négy paraszt mindenestől éppen az említett két hontmegyei helységbe.⁵⁴ Így azután nagyon ritkán fordul elő, hogy valahol egy helyből kiszakadó, egységes lakosság indítja meg az életet. Mint pl. Nánán, ahol a 18. század elején nincsen más, mint 12 szőkevény jobbágy, akiket valamennyiüket messze fentről, a nyitramegyei Kovarcsról csábított ide a háromévi adómentesség.⁵⁵ Hasonló a helyzet Kétyen, amelyet 7 ölvedi szegényember emel ki az üres falvak sorából.⁵⁶ A legtöbb faluba azonban innen-onnan rendkívül vegyes társaság gyűl össze, amelynek nagy része még évről-évre kicserélődik. A kezdet kezdetén álló Barton a mindössze 7 parasztot kitevő régi lakosság mellett él még néhány jobbágy, akik a szomszéd Barsból jöttek Kisoroszírról és Csatárról. Hárman zsellérsorban tengődnek, akik annyi különböző helyről vetődtek ide, ahányan vannak. Egyik a nyitramegyei Kisváradról került le, a másiknak régi hazája a hontmegyei Hrusó, a harmadikat pedig Pestmegyéből a dunamenti Bogdányból szakította el a népesség hullámzás.⁵⁷ Nagysápon a török világból maradt lakosságot növelő jövevényssereg szintén igen sokféle forrásból tevődik össze. A váci püspökség két monori és egy alsonémedi jobbágyán kívül ketten tartoznak az esztergomi káptalan előbb

⁵² Az advenákra O. L. U. et C. 27 : 46. ; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10 és EE. 10.

⁵³ O. L. U. et C. 27 : 46.

⁵⁴ U. O.

⁵⁵ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.

⁵⁶ O. L. U. et C. 27 : 46.

⁵⁷ U. O.

látott birtokához : Barthoz, egy pedig a Miskeiektől szökött meg Tinnyéről.⁵⁸ Hogyha a parasztokat ilyen nagyon különböző vidékekről dobálja össze a felfordulás, még inkább áll ez a zsellérekre, akikről már sokszor nem is tudják megállapítani, hogy honnan vezet ide az útjuk, hiszen szüntelenül jönnek és mennek.

Sokféle helyről elszakadó emberek, akik a török világ elmulása után farkasszemet jöttek nézni a pusztasággal, nem támasztották fel a halott falvakban mindenütt a kiapadt magyar életet, hanem néhány vidékre idegen szót, idegen világot hoztak. A magyarok mellett ugyanis rengeteg tótot sodort lefelé az áramlás, alulról idáig ért fel egy gyenge rác néphullám, sőt még messze nyugat is adott német telepeseket az elpusztult magyar falvak újjáépítésére. Az építés e különböző lelkű emberei nem egyforma igényekkel kezdtek az életbe, hanem más és más életformát akartak kiharcolni maguknak a néptelen esztergomi földekből. Legalacsonyabb színvonalon a földalatti viskókba húzódó szerbek állottak, akik gabona- vagy szőlőtermeléssel meg sem próbálkoztak, egyedül a két kezük munkájából tengődtek.⁵⁹ Ezekkel szemben a legőbb igény a sváb földről idekerülő parasztokkal jött, akik éppenezért nagyon nehezen törődtek az új életbe. Egyesek nem tudnak hozzászokni a magyar éghajlathoz, panaszkodnak a föld elhanyagoltságára, mások viszont nem tűrik a reájuk rótt terheket, úgyhogy sokan alig fogtak bele a munkába, máris máshova költözködnek át.⁶⁰ Csolnokról, a budai Szent Klára-apácák falujából 18 német jobbágy a robot elől egyszerűen megszökik és nem is tér többé vissza.⁶¹ Dorog esete pedig nagyon szépen mutatja, hogy milyen lassan vert gyökeret a sváb lakosság, és hogyan kellett folyvást új embereket hozni, hogy egészen el ne tűnjék. Ebbe az üres faluba mindjárt a török után megkezdődött az idegenek beszívárgása és a kilencvenes években már 12 német paraszt dolgozik, húsz esztendő alatt megháromszorozódik ez a szám, de akkorra már csak kettő maradt a régiekből. 1720 körül 29-re fogynak le, akik közül nem többen, mint 8–10-en maradnak ott a század második feléig, amikor 60 családból áll a helység népessége.⁶² A magyar és tót nyelvet beszélő lakosság, amely kb. a középső állomás e két véglet között, sokkal inkább tapad a föld-

⁵⁸ U. O.

⁵⁹ „Rasciani subterraneas habitationes usuantes et non nisi manibus laboribus victum quaerentes . . .” O. L. U. et C. 27 : 46.

⁶⁰ . . . multi . . . illorum, qui anno 1715 conscripti fuerant aliorum transmigrarunt, aliqui aere Hungarico insveti . . . ad inmutabiliores sedes transierunt.” O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.

⁶¹ U. O. Lad. CC. 10. és EE. 10.

⁶² O. L. U. et C. 63 : 15. ; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10. ; O. L. Tab. Urb. Com. Strig.

höz. A magyar parasztok, ámbár az előbb látott Csolnokon egy fokkal sem részesülnek kedvezőbb bánásmódban, mint a svábföldről való társaik, mégis állják a helyüket.⁶³ Szívesebben laknak a nagy határokkal bíró, termékeny földű falvakban, de azért, ha kell, egészen alacsonyra tudják leszállítani igényeiket. A dunamenti Marót és Dömös magyar népe, mivel olyan szűk a föld, hogy nyári vetésre már nem futja, aratósarlóval a kezében más vidékre megy dolgozni, hogy pótolja a hiányt.⁶⁴ Ugyanígy segítenek magukon a libádi szegény magyarok, amikor falujuk földje nem tud elegendő kenyeret adni.⁶⁵ Még tovább megy igénytelenség dolgában a tót vidékek ideáramló emberfeleslege, amely a legmosztohább hegyi faluban is elszakíthatatlanul kapaszkodik az életbe és nagyon keveset kíván tőle. Egyik hely népe idegenben aratva, csépelve terem magának megélhetést, a másik azzal lendít nyomorúságos helyzetén, hogy elszegődik szőlőtermelő vidékekre munkásnak, vagy a szomszéd városban próbál szerencsét. Az így tengődő tót falvak állandó veszedelme a szegénység, a nagycséviek pl. rossz termésű években menthetetlenül elpusztulnának, hogyha a földesúr nem segítené őket.⁶⁶

Ez a tarka összetételű emberanyag állott a birtokosurak rendelkezésére, akik most újra előtérbelépnek, kezükbe veszik falvaik sorsát és legfőbb gondjuk, hogy az üres földeket hamarosan kiragadják a pusztá hatalmából. Az egyházi és világi nagybirtok a kisebbekkel vállvetve dolgozott a halott vidékek benépesítésén és a fel-alá-hullámzó lakosság földhözkapcsolásán. Az egyházi földesurak minden munkaerőt felhasználnak az életindításnál, az egészen elpusztult helyekre, vagy ahová csak nagyon gyéren jutott magyarság, németeket, tótokat, rácokat telepítenek. A világiak erejéből már nem futja, hogy a sváb parasztok behozásának súlyát magukra vegyék, megelégszenek a többiekkel. A földesuraknak csak az volt a fontos, hogy falvaik ne legyenek üresek, arra, hogy földjeiket milyen nyelven beszélő emberek kapcsolják bele az életbe, nem sok súlyt fektettek. A falvak sorsának formálódásában az a döntő, hogy volt-e bennük valami élet a török alatt vagy sem, az előbbieken a magyarság indítja meg a munkát, míg az örökké népteleneken idegen kezek osztognak. Bicol, Mogyorós, Csév, Dág, Arad, Gyiva, Csolnok, Dorog és még néhányan így kerülnek egyenesen tót vagy német szegényemberek hatalmába.

⁶³ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.

⁶⁴ „Vernalem seminaturam nequeunt facere in territorio loci ob nimiam angustiam, unde pro hordeo avenaque et aliis semeatis vernalis speciebus comparandis alio excurrunt falcibus messorii aliorum fruges metendi causa.” O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. Ugyanezt mondják a dömösiek U. O. EE. 10.

⁶⁵ U. O. CC. 10.

⁶⁶ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.

Az Esztergom földjére jövő idegenek azonban nemcsak azokon a puszta helyeken ütnek tanyát, amelyek mindjárt a török világ első napjaiban kialudtak és többé nem tudtak talpraállani, hanem kisebb-nagyobb rajokban szállingóznak a magyar falvakba is. Ennek a folyvást tartó emberáramlásnak eredményeképpen a 18. század második felére a legritkább esetek közé számít, hogyha valahol még tisztán csak magyar parasztok laknak. Egyik helyen gyenge, kis tót vagy németajkú töredék húzódik meg mindössze, másutt a népesség felét teszi, hogy a harmadik faluban meghaladja a magyarság számát. Lélekszámban erős magyar lakosságra nem jelentettek veszélyt a jövevények, továbbra is magyar bírák vezették a falut és az uralkodó nyelv maradt az eddigi. Ahol azonban csak gyenge lábon állott a magyar élet, az idegen nyelvű új emberek kezükbe ragadják az irányítást és a régi népességre könyörtelenül reámérik a kisebbségi sorsot. A háttérbe szorított magyar szegényemberek útja azután folyvást lefelé visz. Ilyen elveszett magyar falu a Dunával szomszédos Tát, ahol színmagyar lakosság szenvedte végig a török hódoltság korát és indította meg az életet a 18. század elején. A helységet elárasztó német tömegekkel szemben hiában maradnak helyükön a régi magyar családok, német lesz a falu minden életmegnyilvánulása.⁶⁷ Ugyanígy jár Nyergesújfalu, amelyből kezdetben csak kisebbséget tevő, de azután félelmetesen megnövekedő sváb lakossága Neudorff-ot csinál.⁶⁸ Azonban a magyarság nemcsak a német ajkú bevándorlókkal szemben húzza a rövidebbet, hanem gyakran a szlávok is fölébekerelkednek a többség jogán. Sárkányon az új életet kezdők $\frac{2}{3}$ -a magyar, és a 18. század folyamán a falu egészen eltótosodik.⁶⁹ Kesztölcz szegényes földjein a török után csak magyar parasztok dolgoznak, lassankint megjelenik közöttük egy-két tót, a régi lakosság számban alig emelkedik, míg a szüntelenül beáramló újak egészen elöntik a falut.⁷⁰ Ezeken a helyeken még legalább megmaradt az eredeti népesség. Sárisáp azonban a magyarság fogyásának szemtanuja. A felszabadító háborúk elől szétszéledő és újra visszatérő lakossága az építés első szakaszában még tudja tartani magát a tót népvándorlással szemben. 40—50 esztendő lemorzsolása után nagyot változik a helyzet, a magyarok lélekszáma erősen lepad, a szláv

⁶⁷ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10 és EE. 10. ; O. L. Tab. Urb. Com. Strig. ; Nyelvére a tabellák német kérdőpontjain kívül Lexicon locorum Regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum. Budapestini, 1920. 210 l.

⁶⁸ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10. ; Lexicon locorum 210. l. ; O. L. U. et C. 224 : 25.

⁶⁹ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10. ; Lexicon locorum . . . 209 l.

⁷⁰ O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10. ; O. L. Tab. Urb. Com. Strig. ; Lexicon locorum . . . 210 l.

jövevények pedig egészen maguknak foglalják le a falut.⁷¹ De nemcsak az egyes helységek életében vehető észre, hanem általános jelenség, hogy a megye régi lakossága, miután a szomszédos magyar vidékeknek kifogyott az emberkészlete, egyre több tért veszít a szünet nélkül érkező idegenekkel szemben.

Mikor a pusztaságnak hadatüzenő emberáradás egy évszázaddal a felszabadítások után lassankint lehiggadt, akkor tűnt csak elő egész terjedelmében, hogy az esztergomi földek népét mennyire kicserélte a török korszak. A multba került egységes megye helyén mindössze a falvak 65 %-ában maradt meg uralkodónak a magyar szó, a többi helyiségekbe a szláv- és németajkú jövevények hozták idegen nyelvüket.⁷² A Dunavonallal széthasított megyedarabok sorsa ebben is különbözőképpen alakult. A dunafeletti magyar vidékek sorsát csak itt-ott szakítják meg a tót többségnek szállást adó falvak. A nehezebb megpróbáltatások útját járó dunántúli Esztergom megyében azonban, ahonnan a török világ csaknem teljesen eltüntette a volt lakosságot, nagy tót és német szigetek foglalták el a kialudt magyar élet helyét.

Sinkovics István.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

⁷¹ O. L. U. et C. 27 : 46. ; O. L. Arch. Regn. Conscri. Lad. CC. 10. és EE. 10. ; O. L. Tab. Urb. Com. Strig. ; Lexicon locorum . . . 210 l.

⁷² O. L. Tabella Urb. Com. Strig. ; Lexicon locorum . . . 209 és 210 ll.